

HOOFSTUK XIV

EVALUASIE VAN LIBERTAS, TANS MAHLAMBA NDLOPFU

A KRITIEK OP MOERDYK SE ONTWERP

As 'n mens 'n oordeel oor die ontwerp van Moerdyk wil uitspreek, moet in gedagte gehou word dat die woning nie die oorspronklike Moerdyk-ontwerp is nie.¹

Volgens die bekende Pretoriase argitek Hannes Meiring, was Moerdyk se oorspronklike ontwerp veel beter as die uiteindelijke produk. Hy beoordeel Moerdyk as nie gelykstaande aan Herbert Baker of Norman Eaton nie en is van mening dat Moerdyk se grootste bydrae tot die argitektuur op die gebied van die kerkboukuns was. Moerdyk was volgens hom ook suksesvol in sy vermenging van Afrika en Europa, soos te sien is in die Merensky-biblioteek by die Universiteit van Pretoria.² Volgens Hans Fransen is geeneen van Moerdyk se wonings of ander ontwerpe van dieselfde gehalte as sy kerke nie,³ terwyl Leon Roodt meen dat Moerdyk nie daarin geslaag het om 'n nuwe styl te skep wat in die waardes, behoeftes, landskap, klimaat of landskap van Suid-Afrika gevestig is nie.⁴

Libertas, nou Mahlamba Ndlopfu, toon duidelike invloede van die agtiende-eeuse Kaapse dorpshuise, maar die eindproduk ontbreek aan twee baie belangrike kenmerke van die styl, naamlik eenvoud en harmonieuse verhoudings.⁵ Volgens Roger C Fisher is Moerdyk se groot swakheid sy hantering van die binneruimtes van die woning. Moerdyk was vasgevang in die Beaux Arts-tradisie van die kompartementalisering van binneruimtes, maar sonder die gesofistikeerde gepaste proporsies in die derde dimensie.

¹ R. Simpson, *Libertas*, s. p.

² Mondelinge mededeling: H. Meiring, Middelstraat, New Muckleneuk, 0181, 1997-07-15.

³ H. Fransen, *Drie eeue Suid-Afrikaanse kuns*, p. 155.

⁴ D.W. Krüger & C.J. Beyers (reds.), *Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek III*, p. 639.

⁵ A. Kuijers, 'n *Kunshistoriese besinning oor die stylherlewingstendens in die Suid-Afrikaanse argitektuur met verwysing na die argitektuur van Potchefstroom (ca 1860 tot 1940)*, M.A.-verhandeling, Potchefstroom se Universiteit vir C.H.O., 1980, p. 106.

In sy ontwerpe word ruimtes gewoonlik in die rangorde van hulle sosiale belang gerangskik en selfs die afmetings van sy geboue volg die formule. Hoe meer Moerdyk in simbolisme verval het, hoe meer het hy die ruimtelike aspekte van sy geboue afgeskeep.⁶ Die ingangsportaal van die ampswoning skep die indruk van beknoptheid omdat daar nie groot oop hoogtes is nie. Omdat die houtplafonne in die ontvangsvertrekke so swaar voorkom, skep dit ook die indruk dat die vertrekke lae dakke het. Die ander houtwerk, soos die deure, is egter van hoogstaande gehalte en skoonheid.⁷

Dr WHJ Punt se beskouing was dat die siening foutief is dat die Kaaps-Hollandse styl net tot sy reg kom teen die agtergrond van Kaapse heuwels of berge. Suid-Afrikaanse gewelbou kom van die lae, vlak en berglose lande aan die Noordsee soos die Nederlande, Pole, Swede en Noordwes-Frankryk. Hy het die uitbreiding van die boustyl na die hele land sterk bepleit.⁸

Argitektuur, meer as enige ander kunsvorm, is nou met heersende politieke en sosiale omstandighede verweef.⁹ Die gebruik van die Kaaps-Hollandse boustyl kan beskou word as deel van die opbou van nasietrots soos ervaar in die jare dertig en wat veral uiting gevind het in die nasionalisme van die tyd. Moerdyk se argitektuur bied 'n insig in die estetiese behoeftes en inspirasies van die Afrikaner in die jare voor die Tweede Wêreldoorlog.¹⁰

Die argitektoniese idees van die tyd het beslis 'n invloed op die ontwerp van Mahlamba Ndlopfu gehad. Dit was nie net die Kaaps-Hollandse styl wat deur Moerdyk in die ontwerp gebruik is nie. Die moderne styl, ook bekend as die Internasionale Styl, het in Pretoria se woonbuurte soos Brooklyn en Rietondale 'n houvas gekry. Die purisme van die moderne styl het uiting gevind in die "wit vierkant" - wit huise met plat dakke, soos Mahlamba Ndlopfu.¹¹

6 Skriftelike mededeling: R.C. Fisher, Unionlaan 48, Kloofsig, 0157, 1997-07-17.

7 Mondelinge mededeling: H. Botha, Interplan Argitekte, Embankmentweg 1262, Verwoerdburgstad, 7441, 1996-12-13.

8 A. Kuijers, *'n Kunshistoriese besinning oor die stylherlewingstendens in die Suid-Afrikaanse argitektuur...*, p. 105.

9 E.A. Mare, Importance of architects' views to architectural history, *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuur- en Kunsgeskiedenis* 1(4), 1987, p. 78.

10 A. Kuijers, *'n Kunshistoriese besinning oor die stylherlewingstendens in die Suid-Afrikaanse argitektuur...*, pp. 106, 133.

11 R. Simpson, *Libertas*, n.p.

Mahlamba Ndlopfu verteenwoordig 'n poging om argitektuur met 'n eie Afrika-identiteit te skep. Die resultaat is eerlik, maar selfbewus. Die ligging op die Hoëveld maak die Kaaps-Hollandse invloede dalk nie gepas nie, maar daar is ook duidelike invloede van die Transvaalse moderne styl. Die beskaafdheid en verligte intellek van die argitek Gerard Moerdyk word deur Mahlamba Ndlopfu weerspieël.¹²

C Harrop-Allin het die voorgewel van die woning gekritiseer as "overloaded with elaboration" en aangevoer dat die sytleuels die proporsies heeltemal vernietig. Volgens hom was die hele ontwerp 'n plattelandse ontwerp wat nie in die hele opset gepas het nie.¹³

Vandag word Moerdyk beskou as 'n belangrike oorgangsfiguur in die argitektuur. Hy word geïmposisioneer tussen die neo-klassieke styl van Herbert Baker en die Internasionalisme van Rex Martienssen.¹⁴

B VOLDOEN DIE WONING AAN MOERDYK SE EIE VEREISTES?

In *Die Volkstem* van 9 Mei 1933 het Moerdyk riglyne vir 'n woonhuis uiteengesit. Volgens hom moes die ampswoning se ligging met die ingang na die straat en die woonvertrekke na die tuin wees. In Pretoria moes die woonvertrekke noord front om die winterson te kry en die somerhitte te vermy. Hy het dit belangrik geag dat alle vertrekke op spesifieke tye van die dag son moes kry, maar nie te veel aan hitte blootgestel moes wees nie. Om met die temperature te help, het hy luike voor die vensters aanbeveel. Die ideale woning moes volgens Moerdyk twee verdiepings beslaan. Die werkvertrekke, soos die kombuis en spens, moes op die grondvlak wees en die slaapvertrekke op die boonste verdieping. Die woning moes ekonomies beplan wees sodat dit binne die beplande begroting kon bly.¹⁵

¹² R. Simpson, *Libertas*, n.p.

¹³ A. Kuijers, 'n *Kunshistoriese besinning oor die stylherlewingstendens in die Suid-Afrikaanse argitektuur*..., p. 141.

¹⁴ I. Vermeulen, *Man en monument*, p. 110.

¹⁵ A. Cooper, *Gerard Moerdyk – sy lewe en werk*, p. 85.

Ander riglyne vir die bou van geboue was dat dit bodem-eg met 'n nasionale styl moes wees. Waar dit moontlik was, moes met die oprigting van die woning van inheemse materiale gebruik gemaak word. Die omgewing en klimaatstoestand moes by die ontwerp van die woning in ag geneem word. Die ontwerp moes altyd aan die doel van die gebou voldoen en die argitek moes by alle onderafdelings van die gebou, soos beligting, akoestiek en versiering betrokke wees. Vir dié doeleindes moes die argitek nie net van bouwerk nie, maar van alle ander kunsvorme kennis dra.¹⁶

Die ontwerp is wel verander van die wen-ontwerp na die ampswoning soos dit vandag daar uitsien, maar Moerdyk was steeds by die beplanning betrokke en daarom kan die ontwerp wel as sy werk beoordeel word. Gemeet aan Moerdyk se eie standaarde, het Mahlamba Ndlopfu aan party daarvan voldoen, maar nie aan ander nie.

Die eerste vereiste waaraan die woning nie voldoen het nie, was dat die koste daaraan verbonde binne die begroting moes bly. Die begrote bedrag wat vir die oprigting beskikbaar was, was £25000, maar die bedrag het uiteindelik by voltooiing £68 000 beloop.¹⁷

Moerdyk het die korrekte fronte van die woning aanbeveel om die temperatuur binne te reguleer, maar die toebou van die stoepe in die Vorster-tydperk het veroorsaak dat die eetkamer, Pierneefkamer en kjaatkamer ongemaklik warm word. Dit kan waarskynlik nie as 'n ontwerpfout van Moerdyk geklassifiseer word nie, aangesien die veranderinge later aangebring is.

Of die styl van die woning as bodem-eg en nasionaal beskryf kan word, hang af van die beskrywing van *nasionaal* wat aanvaar word. Moerdyk het duidelik dit as die gepaste nasionale styl beskou. Dieselfde geld vir die funksionaliteit van die woning. Volgens party van die eertydse inwoners en personeel is dit baie funksioneel as gesins- en ampswoning, maar volgens ander is dit nie baie suksesvol nie.

Aan die vereistes van die gebruik van plaaslike materiale, soos die Marble Hall-marmer in die voorportaal, asook die wenslikheid van twee verdiepings, het die woning duidelik voldoen. Dat

¹⁶ A. Cooper, *Gerard Moerdyk – sy lewe en werk*, pp. 85-86.

¹⁷ R. Simpson, *Libertas*, n.p.

Moerdyk nougesette aandag aan alle aspekte soos deure, boligte en vloere gegee het, is nie te betwyfel nie en dat hy kennis van ander kunsvorme gehad het, is duidelik uit sy vriendskap met Van Wouw en andere. Van Wouw het selfs 'n aandeel in die ontwerp van die boligte van die deure gehad.¹⁸ Moerdyk het derhalwe waarskynlik Mahlamba Ndlopfu as suksesvol en gepas beskou.

C VOLDOEN DIE WONING AAN DIE VEREISTES VIR 'N AMPSWONING?

Mahlamba Ndlopfu is doelspesifiek as die ampswoning van die Eerste Minister ontwerp en daar kan aangeneem word dat die argitek en die regering van die dag dit as 'n gepaste ontwerp beskou het. Daar moet bepaal word hoe die verblyfplek aan die vereistes vir 'n ampswoning, soos in hoofstuk I uiteengesit, voldoen in vergelyking met bekende ampswonings soos die Palais de l'Elysée en die Wit Huis. Vir die doeleindes sal die woning beoordeel word soos hy na die veranderinge in 2000 lyk.

Soos die meeste ander ampswonings is Mahlamba Ndlopfu in privaat- en openbare gedeeltes verdeel. Die eerste verdieping bestaan uit 'n presidensiële suite met twee badkamers, twee aantrekkamers en 'n kleinerige sitkamertjie. Op die westelike vleuel is in 2000 'n informele vertrek aangebou wat ingerig is om deur die huisgesin as kombuis en sitkamer gebruik te word. Vorige inwoners het die gebrek aan so 'n vertrek as 'n leemte van die woning ervaar en daar is etlike oplossings vir die probleem op die proef gestel, maar geen doelmatige oplossing kon voor 2000 gevind word nie.

Daar is drie gasteslaapkamers en twee badkamers op die eerste verdieping, maar dit word nie verwag dat baie amptelike gaste by die huidige Presidentspaar sal oornag nie, aangesien die staatsgastehuis daarvoor beskikbaar is.

Mahlamba Ndlopfu het drie groot ontvangsvertreke wat uit die ruim voorportaal vloe. Die kiamer is ruim genoeg om 'n groot aantal gaste te ontvang en na die veranderinge in die tyd van die Vorsters kan die eetkamer sowat 70 mense aan tafel huisves.

¹⁸ Mondelinge mededeling: A.E. Duffey, Departement Beeldende Kunste, Universiteit van Pretoria, 0002, 1998-08-14.

Die Pierneefkamer is saam met die eetkamer vergroot toe die stoepe toegebou is en is 'n heerlike, sonnige vertrek. Die môrekamer het deur die jare onder meer as musiekkamer, sitkamer vir die gesin en kantoor vir die vrou van die woning diens gedoen. Tans word dit gebruik as wagkamer vir persone wat die President wil spreek.

Die kombuis is in die tyd van die De Klerks opgegradeer en die ander geriewe is in 2000 verbeter sodat die woning gladweg as tuiste en amptelike onthaalplek vir die President van Suid-Afrika kan funksioneer. F Ferreira, voormalige kontroleur van die huishouding, het gevoel dat die opgegradeerde kombuis tydens die De Klerk-era die ideale kombuis was om in te werk en dat die woning goed beplan was om die werkers se taak te vergemaklik. Die vloei van die woning was baie goed uitgewerk tussen die eetkamer, kjaatkamer en die Pierneefkamer. Vir die huishoudingpersoneel wat 'n aanvoeling vir onthaal gehad het, was Mahlamba Ndlopfu 'n grasiëuse plek waar kreatiewe onthale gehou kon word. Die drie stappe het dit vir die huishoudingpersoneel moontlik gemaak om deur die woning te beweeg terwyl hulle werk, sonder dat die Premiersgesin of gaste van hulle bewus was. Volgens Ferreira het die pilare in die eetkamer nie tydens geleenthede probleme verskaf nie. Hy voel dat die eetkamerstoele uitsonderlik goed ontwerp is, want gaste kon baie lank sit sonder dat hulle moeg word. Die trap in die voorportaal en die silwerware het groot lof van die huishoudingpersoneel ontvang omdat dit soveel tot die atmosfeer van die woning bygedra het. Die personeel het glad nie gehou van die tentgeleentheid wat in Mahlamba Ndlopfu se tuine gehou is nie, want dit was ver van die geriewe in die kombuis en het hulle taak bemoeilik. Die Pierneefkamer en mev De Klerk se kantoor was in die oggende heerlik knus omdat dit sonnig was, maar dit kon in die somer later gedurende die dag 'n bietjie bedompig raak.¹⁹

¹⁹ Mondelinge mededeling: F. Ferreira, voormalige Kontroleur van die Huishouding, Libertas, Posbus 678, Seepunt, 8060, 2000-02-06.

Aan onthaalgeriewe vir groot amptelike funksies het die woning nie 'n tekort nie. Een van die leemtes van die woning was juis dat daar nie 'n geskikte plek vir kleiner, minder formele onthale was nie. Die probleem is in 2000 opgelos deurdat 'n nuwe kleiner eetkamer geskep is in die vertrek wat in die De Klerk-era die kantoor van die huishoudingpersoneel was. In die kleiner eetkamer kan tot agt gaste aan tafel ontvang word.

Die grondvlak met die kantore en die vier nuwe kantore op die eerste verdieping verskaf voldoende kantoormuimte aan die President en sy vrou. Tydens die verbeteringe en opknapping in 2000 is die hele telekommunikasie- en rekenaarstelsel verbeter sodat daar nou aan al die administratiewe vereistes vir moderne kantore voldoen word.

Een vertrek wat Mahlamba Ndlopfu nie met verskeie ander ampswonings in gemeen het nie, is 'n kabinetskamer. Die Wit Huis, 10 Downing Street, Hôtel Matignon en Palais de l'Elysée beskik oor kabinetskamers waarin gereeld deur die regerings van daardie lande vergader word. Die akkommodasieskedule van Mahlamba Ndlopfu vir die kompetisie het nie 'n kabinetskamer vereis nie, net 'n kantoor vir die Eerste Minister, sy sekretaris en 'n wagkamer. Die Departement van Openbare Werke het nie in gedagte gehad dat die woning die amptelike kantoor van die Eerste Minister moes wees nie. Die kantoor was klaarblyklik bedoel vir na-uurse werk en die Eerste Minister se amptelike kantoor en die kabinetskamer was in die Uniegebou. Hieruit kan afgelei word dat Mahlamba Ndlopfu meer as 'n tuiste vir die Eerste Minister as 'n werkplek bedoel was.

Gerard Moerdyk het reeds met die bekendstelling van sy wenontwerp die gebruik van die woning as 'n versamelplek van volksskatte en kuns beskou. Hy het die galery spesifiek uitgesonder as die plek geskik vir die uitstal en bewaarplek van kuns, toekennings en volksskatte. Dié beskouing van hom is duidelik in sy gebruik van inheemse plante as uitbeeldings op die boligte, die gekopieerde rotstekeninge op die teëls om die vuurherd in die kjaatkamer en die simboliese ontwerp van die woning.

Ongelukkig is nie veel verder gevorder op daardie pad nie. Kunswerke soos talle Van Wouws, die werke van Juanita Grant en Pierneef is aangeskaf, maar die kunsversameling in die woning was nooit van hoogstaande gehalte nie. Dit het nie die hele Suid-Afrikaanse gemeenskap verteenwoordig nie en die werke wat wel in die woning was, was nie van die beste voorbeelde van die werke van die kunstenaars nie. Na 1994 het die hele gedagte van 'n versamelplek van

volkskatte vervaag en vandag kan die kunswerke in Mahlamba Ndlopfu meestal net as versiering gesien word.²⁰

Daar is 'n duidelike gebrek aan items in die woning wat vorige inwoners in herinnering roep. In die Wit Huis is daar vertrekke soos die Lincoln-slaapkamer wat gemeubileer is met meubels uit die tyd van Abraham Lincoln (1809 – 1865), en in 10 Downing Street is borsbeelde en portretstudies van voormalige Britse Eerste Ministers.

Die tuine van Mahlamba Ndlopfu is in verskillende tye as minder of meer belangrik beskou. JG Strijdom en mev Verwoerd het gepoog om die tuine te verinheems deur proteas en ander inheemse flora aan te plant en uitheemse plante te verwyder. Hoewel die tuine as erfenisgebied beskerm word, is dit tans nie in 'n baie goeie toestand nie.

Die veiligheid van die inwoners is 'n aspek van die woning wat met verloop van tyd ontwikkel het. Net die feit dat die huis in die woonbuurt Bryntirion is, maak toegang na die woning reeds moeiliker. Sekuriteit is geleidelik opgeknop van die tyd dat mens die tuine van Mahlamba Ndlopfu vrylik as deurgang kon gebruik tot tans, waar 'n heining om die erf aangebring is en hoogs gesofistikeerde sekuriteitsapparaat in die woning geïnstalleer is wat voortdurend deur die polisie gemonitor word.

Een vereiste van 'n ampswoning waaraan Mahlamba Ndlopfu voldoen, is dat dit naby aan die administratiewe kantore van die regering moet wees. Die nabyheid aan die Uniegebou het moontlik bygedra dat die nodigheid vir meer kantore en 'n kabinetskamer nie tydens die kompetisie ingesien is nie.

'n Verdere vereiste vir 'n ampswoning is dat dit die karakter van die land moet simboliseer, soos 10 Downing Street of die Wit Huis. Moerdyk het daarin geslaag om die woning soos die Kaaps-Hollandse huise te laat voorkom, maar oor die vraag of dit verteenwoordigend van die hele Suid-Afrikaanse bevolking is, kan gedebatteer word. Die ampswoning was dalk 'n nasionale simbool

²⁰ Mondelinge mededeling: A.E. Duffey, Departement Beeldende Kunste, Universiteit van Pretoria, 0002, 2001-01-09.

vir die mense in politieke beheer in die tyd toe dit opgerig is, maar of dit in die toekoms as nasionaal beskou sal word, moet nog gesien word.

As veranderinge aan ampswonings om dit meer aanvaarbaar vir elke generasie te maak, soos George Washington dit in die vooruitsig gestel het, 'n kenmerk van ampswonings is, slaag Mahlamba Ndlopfu die toets. Daar is reeds tydens die oprigting van die verblyfplek aan die plan verander deurdat die twee vleuels weggelaat is. Die toebou van die stoepe, kleiner veranderinge aan slaap- en badkamers en die veranderinge in 2000 het 'n ampswoning geskep wat Moerdyk moeilik sou herken het.

Dit is op simboliese vlak dat Mahlamba Ndlopfu nie met ander bekende ampswonings vergelyk kan word nie. In lande soos die Verenigde State van Amerika en Frankryk is die naam van die ampswoning sinoniem met die amp van President of Eerste Minister. In Suid-Afrika is die naam Libertas asook Mahlamba Ndlopfu byna onbekend aan die burgers van die land. Tydens president Mandela se bewindstydperk was die meeste mense bekend daarmee dat hy in Johannesburg gebly het, maar hulle het nie geweet dat dit nie sy amptelike woning was nie. Die woning was en is nie herkenbaar as deel van die Eerste Minister of die President se identiteit nie.

Die feit dat die Eerste Minister of President nie sy amptelike kantoor in die ampswoning het nie, dra daartoe by dat dit nie as deel van sy amp ervaar word nie. Die Uniegebou is deel van die President se identiteit in Pretoria.

Ampswonings soos die Palais de l'Elysée en 10 Downing Street word gesien as simbole van kontinuïteit en stabiliteit wat nie party-polities gebonde is nie. Die ampswoning verteenwoordig meer as net een politieke party of bedeling. Dit simboliseer die hoogste amp en die land. In Suid-Afrika was Libertas lank die simbool van die Afrikaner en die Nasionale Party. Die twis wat ontstaan het om die naamsverandering van Libertas na Mahlamba Ndlopfu het getoon dat daar moeilik van dié simbool afstand gedoen is. Soos baie ander geboue, strate en plekke waarvan die name na 1994 verander is, het Libertas, tans Mahlamba Ndlopfu, 'n simbool van verandering vir sommige mense en 'n verlies vir ander beteken. Dit dien wel as simbool van kontinuïteit soos die Wit Huis, maar versinnebeeld nog nie die eenheid van die burgers van die land nie. Daar moet nog baie water in die see loop voordat dit bereik sal word, maar 'n goeie begin is gemaak toe dit in 1994 nie deur 'n ander ampswoning vervang is nie.

D VOLDOEN MAHLAMBA NDLOPFU AAN DIE VEREISTES VIR 'N GESINSWONING?

“Jou huis plaas jou in die wêreld”, aldus die Afrikaner-filosoof Marthinus Versfeld. Net soos jou siel jou liggaam huisves, moet jou liggaam in 'n huis geplaas word. "Waar hy staan, bepaal jou uitsig, en soos hy daar binne uitsien, bepaal hoe jy die wêreld daar buite gaan insien."²¹ 'n Ampswoning stel egter besondere eise. Dit moet waardigheid uitstraal. Dit is 'n verhoog vir 'n groot aantal glansryke staatsfunksies en -bankette. Dit moet 'n vertoonstuk na buite wees, van die beste in die land – maar dit moet ook 'n tuiskomplek vir sy inwoners wees.

Oor hoeveel van die Premiers- en Presidentsgesinne wat in Mahlamba Ndlopfu gewoon het, die woning as meer as net akkommodasie vir die liggaam beskou het, kan 'n debat gevoer word. Smuts het waardering vir historiese geboue gehad, die omgewing om Groote Schuur baie geniet, maar hom nooit in Libertas tuis gemaak nie.

Party inwoners soos mev Verwoerd het nou betrokke by die tuin geraak en ander - soos mev De Klerk - by die woning, maar almal het 'n ander plekkie gehad waarheen hulle gereeld ontsnap het. Malan het Môrewag in Stellenbosch verkies en die Verwoerds het gereeld na Bettysbaai en Stokkiesdraai ontvlug. Strijdom het sy woning op Nylstroom gehad, die Vorsters het na Oubosstrand gegaan en die Bothas het hulle woning, Die Anker, in die Wilderness verkies. Die De Klerks het by Hermanus en Lekkerwater gaan uitspan. Mandela het sy eie woning met sy familie in Johannesburg verkies en hom nie gemaklik in Mahlamba Ndlopfu gevoel nie.

Die tydelike aard van die amp van die persoon wat die ampswoning bewoon, maak dat die inwoners nie kan verwag om die woning vir baie jare te bewoon nie. Die woning behoort aan die staat en dit is nie hulle eie woning nie. Dit is gevul met meubels en kunswerke wat deur die staat gekies en aangekoop is en dikwels nie in die smaak van die inwoners val nie. Bestudeer mens foto's uit die verlede van Mahlamba Ndlopfu is dit duidelik dat die meeste van die meubels en versierings in die woning oor die jare nie baie verander het nie. Party meubelstukke staan selfs al jare op dieselfde plek! Die inwoners kan nie breek en bou aan die woning om by hulle behoeftes te pas nie. Daar moet altyd deur die betrokke Departement te werk gegaan word om die geringste verandering aan te bring. Veranderinge bring die besteding van fondse mee en kan

²¹A. Marais, “Jou huis plaas jou in die wêreld”, *Beeld Huisgids*, 1998-04-24, p. 20.

ook 'n politieke speelbal word waardeur kritiek van verkwisting teen die regering geslinger word, soos Hertzog, Botha en Mbeki kon getuig.

Vir die grootste gedeelte van die ampswoning se geskiedenis is dit deur Afrikanerleiers bewoon. Die binneversiering en kunswerke het dit uitgebeeld, soos die Van Wouws en die afbeeldings van die verskeie historiese figure. Met die regeringsoorname deur die ANC in 1994 het die woning 'n nuwe bedeling binnegegaan. 'n Naamsverandering het met die verwydering van sommige Afrikanerkunswerke gepaard gegaan.

Al die vorige inwoners van die woning het gevoel dat dit gerieflik was om in te leef, maar die veranderinge soos om 'n privaateetkamer en gesinskamer vir die Premiers- of presidensiële gesinne, soos die Bothas, De Klerks en Mbeki's in te rig, dui daarop dat die oorspronklike ontwerp in dié opsig tekort geskiet het. Daar was groot en imposante onthaalvertrekke, maar dit is darem te veel gevra van 'n gesin, dikwels net twee mense, om in die groot eetkamer te eet of in die Pierneefkamer te ontspan en televisie te kyk.

Geen kommentaar kon opgespoor word of toegang vir gestremdes 'n oorweging by die ontwerp van die huis was nie. Daar is voor die voordeur 'n stel trappe na die woning se ingang met geen voorsiening vir rolstoele nie. Om van die voorportaal na die res van die woning te beweeg, moet nog 'n trap oorkom word. Die res van die onderste vlak bied geen verdere hindernisse nie. Al die slaapkamers is op die tweede verdieping en die badkamers is nie ingerig vir gestremdes, nie wat dit vir gestremdes wat daar oornag moeilik kon maak. Malan en Mandela wat beide as gevolg van hulle hoë ouderdomme moeilik beweeg het was seker dankbaar vir die hysbak wat op Hertzog se aandrang geïnstalleer is. Tog is die hysbak te klein om 'n rolstoel te akkommodeer en daar is eers in 1999-2000 voldoende voorsiening vir toegang vir gestremdes gemaak .

Volgens Sylva Moerdyk, Moerdyk se vrou, wou Moerdyk 'n ampswoning ontwerp wat aan die vereistes van sowel 'n deftige woning vir die regeringshoof as 'n tuiste vir die gesin voldoen het. Sy voel dat hy sy ideaal bereik het, want verskeie eggenotes van Eerste Ministers het teenoor haar getuig dat "mens lekker woon." Dit was volgens haar die grootste kompliment wat 'n argitek oor sy werk kan kry.²² Daarteenoor meen Hans Botha, argitek van Interplan Argitekte, wat by die Departement van Openbare Werke en Mahlamba Ndlopfu betrokke was, dat die

22

NFVK: Moerdykversameling: 154/76: Biografiese besonderhede.

woning nie gesinsvriendelik is nie. Overvaal, nou Oliver Thambo-huis, is volgens hom 'n beter gesinswoning. Mahlamba Ndlopfu is hard en onpersoonlik, nie 'n aangename leefwoning nie.²³

As personeellid wat baie jare in Mahlamba Ndlopfu gewoon het, het Annatjie Boshoff - sekretaresse vir beide die Verwoerds en die Vorsters - vir 'n tydperk van twintig jaar Mahlamba Ndlopfu ervaar as 'n baie leefbare, gerieflike woning, nie net vir onthale nie, maar ook vir gewone mense om heerlik daar te leef. Die ampswoning met sy ideale ligging op die koppie en sy besondere uitsig oor die stad, die pragtige tuine met die interessante paadjies en plantegroei was vir haar 'n heerlike huis om in te woon, terwyl dit aan die Verwoerds en Vorsters 'n ware tuiste verskaf het.²⁴ Volgens haar het Mahlamba Ndlopfu aan beide gesinne met hulle verskillende geaardhede en behoeftes 'n baie gerieflike en vriendelike heenkome gebied. Vir die Verwoerds was die ampswoning soos wat hulle hom gevind het, geskik genoeg om in te leef en die Vorsters was baie tevrede met die geriewe na die veranderinge. Mevrouw Vorster het dikwels Mahlamba Ndlopfu se sonnige en gerieflike moderne argitektuur geprys in teenstelling met Groote Schuur se donker houtpaneelbekleding.²⁵ Santie Boonzaaier, voormalige binnenshuisversierder vir die Departement van Openbare Werke, het gevoel dat Mahlamba Ndlopfu 'n gesinshuis was waar die kinders kon baljaar en die swembad in die warm Pretoriase somers groot byval gevind het.²⁶

Baie ander probleme verbonde aan Mahlamba Ndlopfu wat met verloop van tyd ontstaan het - soos die klammigheid van die mure en die temperatuurprobleme - maak dat dit nie die gerieflikste woonplek moontlik is nie. Die oplossing van dié probleme en broodnodige veranderinge in 1999 -2000 het daartoe bygedra dat die woning aan die eise van die tyd en die inwoners voldoen.

Dit is duidelik dat elke Premier en President uit die aard van sy karakter en agtergrond van Mahlamba Ndlopfu sou hou of nie. Diegene soos Malan en Botha met 'n Kaapse agtergrond, het hulle nie baie tuis in Mahlamba Ndlopfu gevoel nie, terwyl dié met Transvaalse agtergronde, soos Strijdom en Verwoerd, baie meer tuis daar was. Persoonlike smaak en voorkeure het 'n

23 Mondelinge mededeling: H. Botha, Interplan Argitekte, Embankmentweg 1262, Verwoerdburgstad, 7441, 1996-12-13

24 Skriftelike mededeling: A. Boshoff, "Baie Dankie", Posbus 116, Orania, 8752, 1999-08-12.

25 Skriftelike mededeling: A. Boshoff, "Baie Dankie", Posbus 116, Orania, 8752, 1999-08-12.

26 Mondelinge mededeling: S. Boonzaaier, Arcadiastraat 976, Arcadia, 0083, 1998-04-09.

groot rol in die voor- of afkeur aan die woning gespeel. Van die inwoners het baie nou by die woning betrokke geraak soos die Verwoerds en mev Marike de Klerk, maar ander het baie min tyd daar deurgebring soos mev Botha en president Mandela. In sodanige gevalle is die spreekwoord van onbekend maak onbemin, seker van toepassing op die ervaring van die woning deur die bewoners.

Die vrouens van die woning was ook baie meer betrokke by die bestuur van die huishouding en daarom het hulle waarskynlik 'n baie intiemer ervaring van die woning gehad. So het verskillende vrouens dit op hulle geneem om die geskiedenis van die onderskeie wonings te boek te stel, soos mev Vorster met Groote Schuur, mev Botha met Westbrooke en mev De Klerk met Mahlamba Ndlopfu.

Vir party was Mahlamba Ndlopfu waarskynlik maar net nog 'n verblyfplek op 'n lang lys van amptelike wonings, terwyl ander dit as tuiste, simbool van die Afrikanerdom, geskiedkundige gebou of verpligte akkommodasie ervaar het. Vir party was dit 'n tuiskomplek en vir andere 'n verwydering van dit wat as 'n tuiste beskou is.

E VERGELYKING MET ANDER AMPSWONINGS IN SUID-AFRIKA

1. *Groote Schuur*

Groote Schuur en Mahlamba Ndlopfu is gereeld vergelyk. Mahlamba Ndlopfu is as die teenhanger van die Kaapse ampswoning beskou. In 1940 is die ampswoning as groter en imponanter as Groote Schuur beskryf. Dit was groter met die doel om meer gaste te huisves.²⁷

Volgens die skrywer van die artikel "When General Smuts returns to Groote Schuur", was Groote Schuur tydens die bewind van Smuts nog gevul met die gees van Rhodes. Die meubels, porselein, tapisserieë en boeke in die biblioteek was nog alles sy keuses. Al die bediendes behalwe die huishoudster, was nog Rhodes se bediendes. Rhodes se geld het vir alles betaal, behalwe vir die kos en drank van die inwoners. As iets gebreek het, het die Rhodes-trust vir die vervanging daarvan betaal. Rhodes se slaapkamer was nog nooit sedert sy dood gebruik nie. Die

27

NASA, Pretoria. A1: Smutsversameling, persknipsels: *Evening News*, 1940-05-30.

gevoel wat die Kaapse ampswoning uitgestraal het, was dat die opeenvolgende Eerste Ministers slegs besoekers aan en glad nie inwoners van Rhodes se tuiste was nie.²⁸

Selfs wanneer daar vir Grootte Schuur materiaal vir die gordyne en meubels gekies moes word, was die materiaal wat die beste by die woning gepas het, gewoonlik Britse produkte.²⁹ Dit het die gevoel verder versterk dat die woning 'n produk van 'n Britse persoon was.

Klaarblyklik het die Malans Grootte Schuur as nie veel meer as bloot 'n amptelike woning beskou nie. Hulle het net af en toe daar gewoon en verkies om soveel as moontlik tyd by hulle eie woning, Môrewag, in Stellenbosch deur te bring. Die Strijdom-kindere, Estelle en Gerhard, het Grootte Schuur opwindend en oorweldigend gevind. Soos mev Smuts het hulle gevoel dat hulle in 'n museum tussen kosbare antieke meubels en delikate, onvervangbare stukke gewoon het. Dit was asof daar orals onsigbare kennisgewings gehang het wat jou aangeraai het om aan niks te raak nie.³⁰

Harold Macmillan, toemalige Britse eerste minister en sy eggenote, het tydens hulle besoek aan Suid-Afrika in 1960 in Grootte Schuur vertoef en die woning se atmosfeer as "strangely grim" beskryf. Dit kon moontlik ook toegeskryf word aan die posisie waarin hulle met hulle gasheer, Verwoerd, verkeer het.³¹

Die Vorsters het hulle verblyf in Grootte Schuur baie geniet, hoewel die eetkamer daar, net soos in Mahlamba Ndlopfu ook nie groot genoeg vir hulle was nie en hulle allerlei planne vir ekstra ruimte moes beraam. Botha het verkies om in Westbrooke te bly en staatspresident Marais Viljoen en sy vrou het in Grootte Schuur gebly. Die Viljoens het egter net vir baie kort tydperke in Grootte Schuur gewoon.³²

Sarie van Zyl, wat van 1951 tot 1975 die huishoudster van Mahlamba Ndlopfu was, voel dat Mahlamba Ndlopfu 'n goed ingerigte woning is. Dit was vriendelik teenoor kindere al was daar baie trappe. En in die tuin was swaaie vir die jongspan. Volgens haar is daar geen vergelyking

28 NASA, Pretoria. A1: Smutsversameling, persknipsels: *Cape Times*, 1939-11-04.

29 P.B. Simons, *Grootte Schuur, great granary to stately home*, p. 37.

30 P.B. Simons, *Grootte Schuur, great granary to stately home*, p. 32.

31 P.B. Simons, *Grootte Schuur, great granary to stately home*, p. 33.

32 P.B. Simons, *Grootte Schuur, great granary to stately home*, p. 34

tussen Mahlamba Ndlopfu en Groote Schuur nie. Mahlamba Ndlopfu is baie modern, terwyl Groote Schuur meer soos 'n museum is.³³

Vir Isobet Oberholzer, administratiewe sekretaresse vir mev De Klerk, was dit asof die gesin gelukkiger in Mahlamba Ndlopfu voorgekom het. Daar was veel meer van hulle persoonlike besittings soos kunswerke en foto's in Mahlamba Ndlopfu as in Groote Schuur. Volgens haar slaan die imposante Groote Schuur jou asem weg en selfs as jy al 'n tydjie daar gewerk het, kon jy steeds maklik verdwaal.³⁴

Francois Ferreira, voormalige kontroleur van die huishouding vir die De Klerks, beskryf Groote Schuur as 'n koue, kil plek wat jou laat voel asof jy 'n indringer is, terwyl Mahlamba Ndlopfu jou met 'n warm omhelsing verwelkom.³⁵ Santie Boonzaaiër, voormalige binnenshuisversierder vir Departement van Openbare Werke, is van mening dat Groote Schuur jou maklik kan oordonder met sy geskiedenis en luukse voorkoms. Volgens haar is daar geen huis in die suidelike halfgrond om met Groote Schuur te vergelyk nie. Die wonderlike woning met sy ongelooflike leef- en eetkamer het haar in vervoering gehad.³⁶ Vir 'n binnenshuise versierder is daar nie veel werk by Groote Schuur nie en 'n mens moet maar “ 'n lae profiel” handhaaf.³⁷ Mahlamba Ndlopfu sou aan die inwoners die geleentheid bied om hulle eie stempel, goed of sleg, op die ampswoning af te druk.

2. *Presidensie, tans die presidensiële gastehuis*

Die ampswoning wat Moerdyk ontwerp het, word as gevolg van sy ligging naby die Presidensie gereeld met die Baker-ontwerp vergelyk. Die terrein van Mahlamba Ndlopfu naby dié van die Engelse Baker kon tot die ontwerpskeuse van Moerdyk bygedra het. Die verskille tussen die twee wonings is nogtans opmerklik. Die Presidensie se styl dakke, groot aantal skoorstene en verskeie gewels vorm 'n skerp teenstelling met Mahlamba Ndlopfu se sterk horisontale lyne, geen skoorstene nie en 'n gelyke en aaneenlopende fasade.³⁸

³³ Skriftelike mededeling: S. van Zyl, Posbus 138, Clocolan, 9735, 1998-08-11.

³⁴ Mondelinge mededeling: I. Oberholzer, 827 Trumperstraat, Waverley, Pretoria, 0186, 2000-06-14.

³⁵ Mondelinge mededeling: F. Ferreira, voormalige Kontroleur van die Huishouding, Libertas, Posbus 678, Seepunt, 8060, 2000-02-06.

³⁶ Mondelinge mededeling: S. Boonzaaiër, Arcadiastraat 976, Arcadia, 0083, 1998-04-09.

³⁷ L. van Zyl, Hulle is kunstenaars in eie reg, *Publico*, 15:3, Junie 1995, p. 26.

³⁸ M. Naudé, Libertashuis en tuine, *Arcadian*, Oktober 1992, p. 7.

Daar moet onthou word dat toe Botha en Mandela die vrye keuse gehad het om hulle amptelike wonings te kies, hulle die Moerdyk-woning bo die Baker-woning verkies het.³⁹ Een van die redes hiervoor is waarskynlik die grootte van die woning. Toe daar tydens die De Klerks se tyd aan Mahlamba Ndlopfu gewerk is, het die Presidentsgesin in die presidensiële gastehuis oftewel die Presidensie, gewoon. Die huishoudingpersoneel het die grootte van die Presidensie deeglik besef, want van die kombuis tot by die hoofslaapkamer is dit byna 'n kilometer om te stap. 'n Koppie koffie sou redelik lout by die eindpunt opdaag. Die Presidensie het soos 'n kasteel voorgekom wat gebou is om mense te beïndruk eerder as om 'n warm gesinswoning te wees.⁴⁰

3. *Westbrooke, tans Genadendal*

Westbrooke, tans Genadendal, kan beskryf word as 'n weelderige 19de-eeuse woning wat heelwat argitektoniese wysigings ondergaan het. Die Goewerneur-generaal van die Unie van Suid-Afrika het in Westbrooke gewoon totdat Suid-Afrika in 1961 'n republiek geword het en dit die Staatspresident se amptelike Kaapse woning geword het. In 1978 het dit die woning van Botha en sy gesin geword wat dit as ampswoning bo Groote Schuur verkies het en die gesin het baie meer tyd daar deurgebring as in Libertas. Volgens mev Botha het Westbrooke met sy pragtige tuin en historiese agtergrond 'n bekoring en luister uitgestraal wat deur haar, haar eggenoot en gesin verstaan en waardeer is.⁴¹ Sy was by die uitgee van 'n brosjure oor Westbrooke betrokke.

Vir John Reinders, kontroleur van die huishouding in die Bothas se tyd, was die weer by Westbrooke soos net Kapenaars daaraan gewoond kon raak. Die wind was baie rukkerig, dit sou daar reën al reën dit glad nie elders nie en in die winter was dit net van agtuur die oggend tot vyfuur die middag lig. Tog het hy die woning as werkplek bo Mahlamba Ndlopfu verkies.⁴²

³⁹ Skriftelike mededeling: R.C. Fisher, Unionlaan 48, Kloofsig, 0157, 0157, 1997-07-17.

⁴⁰ Mondelinge mededeling: F. Ferreira, voormalige Kontroleur van die Huishouding, Libertas, Posbus 678, Seepunt, 8060, 2000-02-06.

⁴¹ Anon. 'n Statige woning, *Suid Afrikaanse Panorama*, Desember 1983, pp. 2, 46-47.

⁴² Mondelinge mededeling: J. Reinders, voormalige Kontroleur van die Eerste Minister en later die President se Huishouding, 1980-1989, tans Hoof van Protokol en Seremoniële Dienste, Kantoor van die Presidensie, Uniegebou, Pretoria, 0001, 1999-11-24.

Volgens die huidige kontroleur van die huishouding van Genadendal, mnr. E White, is Genadendal 'n beter operasionele woning as Mahlamba Ndlopfu in die sin dat dit meer oop ruimtes as Mahlamba Ndlopfu het waarin baie meer mense ontvang kan word. Die gevoel van ruimte in Genadendal word ook versterk deur die hoë plafonne. Die eetkamer kan een lang tafel huisves sodat dit eleganter as die tafelplassings in Mahlamba Ndlopfu se beperkte ruimte lyk. Daar is ook nie sulke leë mure soos in die geval van Mahlamba Ndlopfu se eetkamer nie. Volgens White is die daaglikse lewe in Genadendal makliker as in Mahlamba Ndlopfu, aangesien Genadendal meer slaapkamers, badkamers en allerlei moderne geriewe het en die antieke meubels nie daaglik gebruik hoef te word nie.⁴³

F WAT IS DIE HISTORIESE BETEKENIS VAN MAHLAMBA NDLOPFU?

"The old houses of South Africa are a common heritage of which all South Africans are proud and are precious links binding all together in noble traditions and great memories of our past," aldus JC Smuts.⁴⁴ Smuts het nie na Mahlamba Ndlopfu verwys nie, maar die sentiment is ook van toepassing op dié woning wat in 2000 sestig jaar oud was. Van die grootste figure in die Suid-Afrikaanse politiek sedert 1935 was by dié ampswoning betrokke. Die amptelike verblyfplek is gebou gedurende die bewindstyd van generaal JBM Hertzog en na hom het gevolg generaal JC Smuts, dr DF Malan, adv JG Strijdom, dr HF Verwoerd, adv BJ Vorster, mnr. PW Botha, mnr. FW de Klerk en mnr. NR Mandela. Die Renaissance wat die ampswoning in 1999-2000 onder president Thabo Mbeki ondergaan het, plaas dit in die hoofstroom van eietydse gebeure in die land.

Die ampswoning was en is dus 'n deel van die politieke, en belangriker, persoonlike lewens van party van die belangrikste figure in die Suid-Afrikaanse geskiedenis. Dit is hier waar hulle daaglik oor die toekoms van die land besin en beplan. Groot politieke momente en intieme persoonlike gebeure het hier plaasgevind en vind steeds hier plaas.

⁴³ Mondelinge mededeling: E. White, Kontroleur van die Huishouding, Genadendal, Groote Schuur-landgoed, Rondebosch, 7700, 2000-06-08.

⁴⁴ P.B. Blanckenberg, *The thoughts of General Smuts*, p. 18.

Dit sou raadsaam wees om met die inhoud van die woning – kunswerke, meubels en toebehore - te werk te gaan soos wat in die Amerikaanse Wit Huis die geval is. In 1961 het die Amerikaanse kongres ‘n wet aanvaar wat alle eiendom van die Wit Huis onvervreemdbaar deel van ‘n permanente Wit Huis-versameling maak. Daar is ook bepaal dat dele van die Wit Huis ‘n museumkarakter het wat behou en uitgebrei moes word.⁴⁵ So ‘n wet sal verhoed dat kunswerke of meubels uit Mahlamba Ndlopfu verwyder word as gevolg van veranderende modes, voorkeure van inwoners of as gevolg van ‘n veranderende politieke opset.

Daar moet gepoog word om vorige bewoners se nagedagtenis in herinnering te roep deur voorwerpe uit te stal wat aan hulle gekoppel kan word. Tans is daar niks in die woning wat die besoeker spesifiek aan die vorige bewoners herinner nie. Voorwerpe wat as herinneringstekens dien, moet nie polities-gelaaide voorwerpe wees nie. In dié opsig kan die Amerikaanse Wit Huis as ‘n goeie voorbeeld dien met sy kunswerke en meubels wat die geskiedenis van die land en die voormalige Presidente uitbeeld. Mahlamba Ndlopfu is nie net ‘n woning vir die presidensiële gesin nie. Dit behoort ‘n weerspieëling van die kultuur en geskiedenis van die land en al sy mense te wees. Deur die woning vir besoekers oop te stel, soos die Wit Huis en die Hôtel Matignon, sal dit by die bevolking bekend raak as ‘n simbool van die eenheid in verskeidenheid van die Suid-Afrikaanse samelewing.

45

W. Seale, *The President's house, a history*, II, p. 1054.